

Het internationale debat over hoger onderwijs concentreert zich de laatste jaren sterk op excellentie. Niet in de minste plaats vanwege de toenemende invloed van de internationale *rankings*. Die definiëren immers het profiel van een topuniversiteit. En hoewel onderzoekskwaliteit daarin een centrale rol speelt, wordt ook de kwaliteit van de studenten daarbij vaak in een adem genoemd.

Excellentie en selectie in het Nederlandse universitaire onderwijs: tussenstand en perspectief.

Marijk van der Wende

Amsterdam University College / Vrije Universiteit Amsterdam

De selectiviteit die een universiteit toepast bij de toelating van studenten vormt hierbij een sleutelbegrip. Nederlandse universiteiten hebben op basis van hun onderzoeksprestaties een stevige positie in deze *rankings*. Maar de vraag doet zich steeds meer voor of hun studenten ook goed genoeg zijn.

In Nederland is het antwoord op deze vraag lange tijd niet direct vanuit individuele kenmerken van de student, maar indirect vanuit systeemkenmerken beantwoord, dat wil zeggen het vwo-diploma dat toegang geeft tot de universiteit dient deze kwaliteit te waarborgen. Aanvullende eisen werden alleen gesteld wat betreft het vwo-profiel van de student in relatie tot de gekozen studie en in uitzonderlijke gevallen zoals bij de kunstopleidingen (in het hbo). Bij opleidingen met een beperkte toelating (numerus fixus) werd dan ook een systeem van loting toegepast. Nederland is een van de weinige landen waarin bij de toelating tot het hoger onderwijs nauwelijks aanvullende eisen aan de kwalificatie van het voortgezet onderwijs worden gesteld.

Deze praktijk lijkt momenteel onder druk te staan en veranderingen zijn al zichtbaar. Zo wordt een deel van de studenten bij numerus fixus opleidingen inmiddels decentraal geselecteerd en specifieke programma's (met name de *university colleges*) mogen op experimentele basis hun studenten bij de poort selecteren. Toelating tot masterprogramma's (met name *research masters*) wordt ook in toenemende mate selectief; de doorstroommaster wordt afgeschaft.

Er zijn verschillende redenen waarom deze veranderingen zich aandienen. Het meest urgent zijn de zwakke resultaten op studiesucces, te weten de hoge uitval in het eerste jaar en de vele langstudeerders. Daarnaast is capaciteitsregulering nader geagendeerd, omdat een verdere groei van de studentenaantallen zich niet langer verhoudt met die van het budget en kwaliteit dus verder onder druk komt te staan. Loten wordt daarbij niet langer acceptabel geacht vanwege het streven naar meer excellentie.

Ruim Baan voor Talent

In de afgelopen jaren is actief ingezet op excellentie met het programma Ruim Baan voor Talent en vervolgens het Sirius programma. Hierbij ging het met name om het stimuleren van excellentie op basis van talent, motivatie en vrijwilligheid. Het selecteren van studenten aan de poort stond daarbij niet centraal met als belangrijkste argumenten dat dit op methodologische problemen zou stuiten en het risico van ontwaarding van het vwo-diploma zou inhouden.

Het resultaat van dit excellentiebeleid is tot nu toe zeer bescheiden. Het begrip heeft zich gevestigd getuige de vele malen dat het in beleidsdocumenten voorkomt en in veel instellingen zijn honoursprogramma's geïntroduceerd, sommigen in de vorm van een university college. Maar de deelname aan deze programma's groeit slechts zeer langzaam. In 2009-2010 namen zo'n vijfduizend studenten in het wo (<3%) hier aan deel en rond de 750 in het hbo (<1%). Inmiddels lig-

gen deze percentages wellicht iets hoger, maar er lijkt sprake te zijn van een aanbodgedreven situatie met een (nog) achterblijvende vraag, hetgeen overigens niet ongebruikelijk is als resultaat van stimuleringsbeleid.

De vraag is echter wat hiervan de achterliggende redenen zijn, wat dit betekent voor de komende periode waarin de *incentives* van het stimuleringsbeleid zullen vervallen en welke rol de nieuwe maatregelen zoals aangekondigd in de Strategische Agenda hierbij zullen spelen. Oftewel, is dit alles een nuttige vingeroefening geweest die we kunnen gaan omzetten in een daadwerkelijk stap – liefst sprong – naar excellentie? Zullen we ons weten te ontworstelen aan de middelmaat waar we volgens sceptici toe veroordeeld zijn in ons maaiveld, ons vlakke polderlandschap, en komt er echt een hoogvlakte met pieken?

Als we gaan selecteren op cijfers, hebben de jongens het nakijken

Matige adoptie

Bij de achterliggende oorzaken van deze matige adoptie lijkt ten eerste een gebrek aan overtuiging bij een groot deel van het veld een rol te spelen. Bij de studenten waarvoor ambitie en prestatiegerichtheid op cognitief gebied (in tegenstelling tot op sportief en artistiek vlak) veelal niet past in hun levensstijl (of *comfort zone*) en zelfbeeld. Recent onderzoek van Young Works¹ gaf aan dat studenten zich moeizaam identificeren met het begrip excellent. Ook hieruit blijkt dat de zesjescultuur geen mythe is, hetgeen overigens ook wordt geïllustreerd door het feit dat het gemiddelde vwo-eindcijfer onder de zeven ligt (6.3 voor het centraal eindexamen en 6.7 voor schoolexamens). Zeer verwonderlijk is dit niet gezien de weinig prestatiegerichte cultuur in veel Nederlandse scholen. Ouders en docenten spelen hierbij uiteraard een rol. Ook in het hoger onderwijs waar scepsis heerst en men moeite heeft om hogere eisen te stellen en strengere regels te hanteren. Zo hebben studenten bij een van de universiteiten de zesjescultuur onder docenten onlangs treffend in beeld gebracht. En ook bij werkgevers staat de appreciatie van goede studieresultaten niet altijd centraal of is dit op zijn minst niet altijd expliciet. Het lijkt er op dat we te maken hebben met een soort ‘Von Münchhausen-probleem’. We moeten onze studenten (en eigen kinderen) overtuigen van iets dat we zelf veelal niet hebben nagestreefd en/of bereikt. Dat is lastig.

De vraag wordt daarom ook vaak gesteld of het wel nodig is, of het wel echt een probleem is. Deze vraag dient bevestigend te

worden beantwoord, omdat het hier een tekortkoming van ons onderwijssysteem betreft. Dit is nog steeds niet goed genoeg voor de echt goede leerlingen en studenten en het haalt te weinig uit de middenmoot. Het is wel sterk voor de ‘onderkant’. Maar presteert als geheel zeker ten opzichte van de hoeveelheid geld die per leerling beschikbaar is onvoldoende, zoals ons meerdere malen door de OECD is voorgehouden.² Deze zwakke score op het genereren van excellentie is des te meer een probleem in het licht van onze ambities om als kenniseconomie succes te boeken (de bekende top vijf gedachte).

Een tweede oorzaak lijkt gelegen te zijn in de beperkte expertise en ervaring met excellentie in het Nederlandse (hoger) onderwijs. Belangrijke witte vlekken betreffen de definitie van excellentie die nog vaak blijkt te stuiten op verwarring met studiesucces en op ideologische knopen. Dit hangt wellicht samen met het feit dat we nog onvoldoende inzicht hebben in de problematiek rond selectie (wat het hebben van meningen hierover overigens niet in de weg staat). Zo bestaat er in vele geleerden aarzeling en soms zelfs weerzin om hierbij eindexamencijfers een rol te laten spelen. De motie Van der Ham cs heeft bij de behandeling van de wet Ruim Baan voor Talent maar ternauwernood kunnen voorkomen dat cijfers bij selectie zelfs geen rol zouden mogen spelen, maar dit geheel zou moeten plaatsvinden op basis van softe criteria zoals motivatie en persoonlijkheid. Terwijl uit de ruimschoots voorhanden zijnde internationale onderzoeksliteratuur³ op dit punt blijkt dat met name het hanteren van softe selectiecriteria en –methoden studenten die in mindere mate beschikken over sociaal en cultureel kapitaal in het nadeel stelt. Eerste generatie studenten en studenten uit etnische minderheidsgroepen dus. Uit de geschiedenis van het hoger onderwijs, die met name in het VS goed is gedocumenteerd, blijkt hoezeer dit individuele belangen en institutionele reputaties kan schaden.⁴ Zo worden ook excellentie en diversiteit niet voldoende met elkaar in verband gebracht, met alle risico’s van dien. Het begrip *matching* mag – hoewel niet scherp gedefinieerd – inmiddels populair zijn; het begrip *undermatching* is nog niet bekend. William Bowen, de vroegere president van Princeton illustreert dit als volgt:

*“73% of wealthy high-performing students enrolled in top universities, whereas only 41% of low-income high-performing students did the same. The under-matching rates for minority students and those whose parents never graduated from high school were similarly low”.*⁵

En ook over de genderdimensie zal verder nagedacht moeten worden. Want zoals Jelle Jolles onlangs aangaf: ‘Als we gaan selecteren op cijfers, hebben de jongens het nakijken’.⁶ Hoe gaan we daar mee om? Verder spelen bij de selectie voor masterprogramma’s nog te vaak problemen als ongelijkheid in de behandeling van interne en externe studenten en intransparante informatie over toelatingscriteria een rol. Tenslotte is pas onlangs gelukkig een einde gekomen aan de ongelijkheid die bij loting gold voor buitenlandse studenten die ongeacht hun

cijfers door DUO in de C-categorie werden ingedeeld. Hier was een rechtszaak en een uitspraak van de Raad van State voor nodig. De Strategische Agenda kondigt de afschaffing van loting in het algemeen aan.

Numerus fixus opleidingen

Hiermee wordt een belangrijke volgende stap gezet, namelijk die van 100 procent decentrale selectie bij numerus fixus opleidingen. In de Strategische Agenda wordt voorts voorgesteld het aantal opleidingen waarvoor een capaciteitsfixus geldt te vergroten en de mogelijkheden voor selectie ook anderszins uit te breiden. Meer in het algemeen wordt er gesproken van een andere studiecultuur, van ambitie, prestatie en 'de lat omhoog'. Selectie wordt besproken in relatie met differentiatie en profilering. Tegelijkertijd wordt de doelstelling van 10 procent deelname aan excellentieprogramma's verschoven naar 2025 (aanvankelijk 2014).

Van selectie mogen we zeker positieve effecten verwachten, maar er zijn tegelijkertijd vele kanttekeningen te maken. Ten eerste dient selectie te geschieden op basis van objectief meetbare criteria met een goede voorspellende waarde voor succes in de betreffende studie. Een cumulatief cijfergemiddelde is hier in principe voor geschikt. Cumulatief houdt in dat het eindcijfer over een langere tijd is opgebouwd en dus niet op basis van een momentopname wordt vastgesteld. Dit is het geval in het Nederlandse voortgezet onderwijs, waar prestaties vanaf het vierde jaar meetellen voor het eindcijfer op het diploma. Naast het cijfergemiddelde zijn uiteraard ook individuele cijfers in relatie met de gekozen studie (bijvoorbeeld wiskunde voor bètastudies) van belang. Bij bepaalde opleidingen spelen niet-cognitieve (bijvoorbeeld fysieke of artistieke) kwaliteiten een rol en met het oog op de latere beroepsuitoefening kunnen ook andere niet-cognitieve aspecten van belang zijn. De beoordeling hiervan vraagt om meer verfijnde selectiemethoden, die een simpele motivatiebrief of een intakegesprek uiteraard overstijgen. Zowel uit internationaal onderzoek als de Nederlandse ervaringen blijkt dat het cumulatief cijfergemiddelde voorspellend is voor studiesucces in de bachelorfase⁷ en dat selectie op zich ook in een latere fase van de studie een positief effect heeft op studiesucces.⁸ Een objectieve en *merit-based*⁹ benadering werkt bovendien stimulerend op prestaties in het voortgezet onderwijs, zoals wordt waargenomen bij leerlingen die gemotiveerd zijn om gemiddeld een acht of hoger te halen teneinde direct te worden toegelaten tot de opleiding geneeskunde. Hetzelfde speelt in relatie tot toelating bij bepaalde university colleges.

Leerlingen stimuleren

Vanuit het vwo werd in de media dan ook gejuicht over selectie op cijfers: 'een cadeautje van Halbe' (Volkskrant, 7 juli), omdat dit een argument biedt om leerlingen te stimuleren hogere cijfers te halen, dus om meer te leren en daarmee het

onderpresteren tegen te gaan. Het verslag van de onderwijsinspectie over 2010 toont het belang hiervan aan. Cijfers laten namelijk een dalende trend zien en de Inspectie waarschuwt dan ook dat het ambitieniveau omhoog moet.

Betekent dit alles dat de tijd rijp is om selectie bij de toelating tot de universiteit in algemene zin in te voeren? Zo simpel is het niet en wel om de volgende redenen.

Ten eerste zou dat toch minstens op basis van een zeven moeten gebeuren om (ook internationaal gezien) geloofwaardig over te komen en bovendien het cijfergemiddelde in het vwo verder te stimuleren. Het zou op dit moment echter betekenen dat het overgrote deel van de potentiële studenten niet toelaatbaar zou zijn. Dit zou bij bepaalde universiteiten zelfs kunnen oplopen tot ruim 70 procent van de huidige studentenpopulatie.

Ten tweede blijkt uit analyse van data van de beide Amsterdamse universiteiten¹⁰ dat bij een selectiegrens van een zeven ruim 40 procent van de studenten zou worden afgewezen die vervolgens toch een fictieve BSA-grens van veertig studiepunten in het eerste jaar haalt. Dit zijn waarschijnlijk de studenten die in het vwo onderpresteerden. Bovendien blijkt uit dezelfde analyse dat deze studenten in bepaalde opleidingen veel beter presteren dan in andere. Dit geldt met name voor de zwakste categorie met een cijfergemiddelde onder de 6.5. Zij halen in sommige opleidingen twee tot drie maal vaker een BSA norm van veertig studiepunten dan in andere. Het verschil in het aantal behaalde studiepunten kan oplopen tot een factor 2.7. Deze verschillen nemen af naarmate het cijfergemiddelde hoger wordt met als bovengrens een acht of hoger. Studenten met een dergelijk hoog cijfergemiddelde halen in alle geanalyseerde opleidingen zestig studiepunten of meer in het eerste jaar.

Voorspellende waarde

Hieruit blijkt dat naast het probleem van onderpresteren in het vwo en de daarmee geringere voorspellende waarde van met name de lagere cijfergemiddelden ook de opleidingscontext een rol speelt. De organisatie van de opleiding (intensief onderwijs en meer structurerende maatregelen) en de heterogeniteit van de studentenpopulatie (de aanwezigheid van relatief meer goede studenten) lijken met name voor de zwakke studenten van belang. Hiermee wordt een belangrijke zwakte in de opleidingsstructuur in het wo blootgelegd: in de niet selectieve opleidingen halen momenteel zelfs de studenten met een cijfergemiddelde van 7-7.5 nog geen zestig studiepunten in het eerste jaar. Alleen de studenten met een acht of hoger studeren nominaal (of hoger) in alle opleidingen! Voor het overgrote deel van de studenten lijkt het onderpresteren dus voort te duren in het wo, hetgeen niet los kan worden gezien van een te losse opleidingsstructuur inclusief een relatief lage BSA norm. Een meer gestructureerde aanpak op basis van een jaarklassensysteem en met een nominale studienorm als uitgangspunt is daarom aan te bevelen. Maatregelen als intensief onderwijs, frequent toetsen, kleine groepen en

aanwezigheidsplicht horen daar ook bij. Deze aanpak wordt gevolgd in de university colleges en ook het door de EUR gekozen jaarklassenmodel behelst dergelijke maatregelen. In het algemeen zullen er hogere eisen gesteld moeten worden: “*Student success is promoted by setting and holding students to standards that stretch them to perform at higher levels, inside and outside the classroom*”.¹¹

Uit het eerder genoemde blijkt dat momenteel de basis zowel wat betreft de prestaties in het vwo als de opleidingsstructuur in het wo dus over het algemeen nog te zwak is om tot een algemene invoering van selectie over te gaan. Het op termijn invoeren hiervan is echter wel voor velen een wenkend perspectief, met name met het oog op het stimuleren van de prestaties in het vwo. Hierbij kunnen projecten als bèta-excellent een goede rol spelen. In de tussengelegen tijd zou echter tevens de opleidingsstructuur van de meeste opleidingen in de meeste universiteiten sterk moeten worden verbeterd. Bovendien is die tijd nodig om meer kwalitatief hoogwaardige opleidingen in het hbo te ontwikkelen voor degenen die uitgeleerd zullen worden. Alleen dan kan immers worden betoogd dat de toegankelijkheid als systeemeis ook in kwalitatieve zin niet in gevaar komt.

Programmadifferentiatie

Toch is het aannemelijk dat de ingezette initiatieven tot selectie de komende jaren al stapsgewijs zullen worden uitgebreid. De vraag is hoe dit precies zal gaan verlopen. Een mogelijk scenario, voortbouwend op de ingezette lijn en zoals gesuggereerd in de Strategische Agenda, is dat voor een toenemend aantal programma's, met numerus fixus en/of bepaalde specifieke kenmerken, selectie wordt ingevoerd. Dit leidt op stelselniveau tot programmadifferentiatie. Dit wordt ook wel als horizontale differentiatie aangeduid, hoewel we nu al zien dat de beste studenten zich hiermee in bepaalde opleidingen concentreren, met name geneeskunde, *liberal arts & sciences* (university colleges) en harde bètaopleidingen en in veel mindere mate in andere. Een andere mogelijkheid is dat één (of een beperkt aantal) universiteit(en) er voor kiest om selectie algemeen in te voeren. Dit leidt op stelselniveau tot instellingsdifferentiatie en zou in feite verticale differentiatie inhouden, omdat hiermee de zwakkere studenten automatisch aan de overige universiteiten toevallen en dus een hiërarchie tussen universiteiten ontstaat. Bovendien kan een universiteit met betere studenten, en liefst ook een grotere proportie *graduate* studenten, een nog sterkere *research university* worden. Het spreekt voor zich dat deze keuze alleen legitiem is als de onderwijskwaliteit reeds hoogwaardig is. Alleen de beste universiteiten verdienen immers de beste studenten. En andersom. Hiermee zijn we terug bij het begin van dit artikel.

Concluderend kan worden gesteld dat het niet geheel voorspelbaar is hoe het proces precies zal verlopen, aangezien de overheid momenteel op dit punt geen duidelijk sturend

model voorhoudt. Het kan echter belangrijke gevolgen voor de inrichting van het universitaire bestel tot gevolg hebben, met consequenties voor onderlinge verhoudingen en internationale competitiviteit. Voor universiteiten is het in ieder geval van belang om intern verder te differentiëren zodat ook een eventuele *second tier* groep toch sterke opleidingen aan kan bieden, bij voorkeur gelieerd aan sterke onderzoeksgebieden. Hierbij is het gericht uitbouwen van de ingezette excellentietrajecten zoals honoursprogramma's aangewezen, waarbij overigens zelfs de 10 procent deelnemenorm te weinig ambitieus is om, ook in internationaal perspectief, serieus te worden genomen. Tenslotte zal selectie aan de poort hoe dan ook in toenemende mate een rol gaan spelen. Daarbij hoort een *merit-based* benadering waarbij studenten op basis van voorgaande prestaties, objectieve criteria met een goede voorspellende waarde voor studiesucces en ongeacht afkomst worden geselecteerd. De relatie tussen excellentie en diversiteit zal hiertoe verder moeten worden uitgediept.

Prof. Dr. Marijk van der Wende

is Dean van het Amsterdam University College en voorzitter van de Programmacommissie Undergraduate van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Noten

- 1 Zie www.siriusprogramma.nl
- 2 OECD (2008). OECD Reviews of Tertiary Education – the Netherlands
- 3 Zie voor een overzicht hiervan de reader van het seminar Selective admission in higher education – the Dutch experience in international perspective. Amsterdam University College, 9 juni 2011.
- 4 Zie bijvoorbeeld: Bowen, W.G., Chingos, M.M. & McPherson M.S. (2009). *Crossing the Finish Line: Completing College at America's Public Universities*. Princeton, NJ: Princeton University Press en Karabel, J. (2005) *The Chosen: The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale and Princeton*. New York: Houghton Mifflin.
- 5 Bowen geciteerd in de *Washington Monthly* sept/okt 2011.
- 6 Jolles in *Ad Valvas* van 6 oktober 2011.
- 7 Reumer, C. & M.C. van der Wende (2010). *Excellence and Diversity: Selective Admission Policies in Dutch Higher Education. A Case Study on Amsterdam University College*. University of Berkeley: Centre for Studies in Higher Education. Research and Occasional Papers Series: CSHE.15.10.
- 8 Zoals aangetoond voor de opleiding geneeskunde, zie: L. C. Urlings-Strop et al (2011). *Selected medical students achieve better than lottery-admitted students during clerkships*. In: *Medical Education*.
- 9 Drenth, P.J.D. (2004). *Selectie aan de poort van het hoger onderwijs*. In: *THEMA Tijdschrift voor Hoger Onderwijs & Management*. - Vol. 11, 2004, nr. 4.: 48-51.
- 10 Reumer C. & W. van Os (2011). *Selectieve toelating voor excellentie: ervaringen op Amsterdam University College vergeleken met reguliere universitaire bacheloropleidingen*. Presentatie op de Sirius/VOR-HO conferentie 'Excellence, Research & Development', 20 oktober 2011. Zie: www.siriusprogramma.nl.
- 11 Kuh, G.D. et al (2005). *Student Success in College: Creating Conditions That Matter*. P. 269.